
III.

1.

V Bosni se bo med dvema bajramoma začela vojna. In ko se začne, bo pomlad. In prelite bo toliko krvi, da bo suktnjo nosilo po polju. In vstali bodo dobri in vabili svete:

"Vstanite, muslimani so izginili!"

Odgovor se bo glasil:

"Ne, samo en pravi vernik je izdihnil."

In nadaljevala se bo vojna, kakršne še ni bilo. In spet bodo dobri klicali svete:

"Vstanite, muslimani so izginili!"

Odgovor se bo glasil:

"Ne, dva sta umrla."

In vojna se bo nadaljevala, kakor da ji ni konca. In ko tretjič dobri pokličejo svete, bo pomlad. In takrat bo prišla sila. Z eno nogo bo stopila na Trebevič, z drugo na koničasto skalo. Tri dni bo Sarajevo v temi. Četrto jutro se bo oglasil klic k molitvi. Od tega dne pa do sodnega se bo muslimanom v Bosni posvetilo.

2.

Smrtna zona me je zajela, potem ko mi je umiranje postalo najnavadnejša privajenost. Nagledal sem se smrti in smrti. Bil sem je sit do grla. V meni je izginila bolečina trpljenja za rajnimi. Vsa skrivnost smrti je bila le

še topo dojemanje skrčene snovnosti na obzorju mesta, ugotavljanje, da spet nekoga ni več na tem svetu.

Svoj čas sem vsako smrt težko doživljal. Tako je v majhnih mestih po Bosni. Ko so posekali jagned ob cesti, nisem bil edini, ki se je komaj privadil na praznino, zevajočo na privajenem prostoru. Ko je predsednik občine, neki Srb s planine, velel posekati smreke pred občinsko stavbo, zasajene za časa Avstro-Ogrske, in je imela stavba predavstroogrsko ime Konak, je v Srebrenici nastala prava vesoljska pustota. Še posebej pa je ostajalo prazno za ljudmi, ki so se preselili s tega sveta, pa čeprav smo se z njimi komaj toliko poznali, da se pri srečevanju nismo oglašali niti s pozdravom, še s kimanjem glave ali z najnavadnejšim migom z roko ne. In obvezno smo jim šli za pogrebom.

Med vojno sem poskušal obdržati navado navzočnosti pri pogrebu. Hodil sem ob vsakem času in nečasu dneva, kadar je bilo le mogoče, ko je bil kdo pokopan in kjer je bilo pač mogoče, da so koga pokopali. Vendar so v miru ob koncu meseca julija kakor prekle za stročji fižol zrasli po vrtovih in dvoriščih, ob cesti, po parkih, ponekod tudi na samih grobovih leseni nagrobniki. Najprej smo hodili na pogrebe, ker je lepo iti za pogrebom. Pozneje sem pomislil tudi na bošnjaško navado, da s tem vabim družino rajnega, naj mi vrnejo z isto mero, ker sem jim izkazal spoštovanje in se jim pridružil, da smo skupaj delili žalost bolečine, tako da se bo kdo od njih spomnil in pride tudi na moj pogreb. Da me bo lahko kdo pospremil na oni svet, če že ne morem izbrati, da omahnem kot zadnji kužek.

Alah dragi, spet sem med vsemi, katerim se je posrečilo, da so me ranili, ugotovil, da je primerno zameriti

se le tistim, ki mi niso nič naredili, pravim psom. In to se mi dogaja že drugič ob zapisovanju neizgovorjene bolečine. Pa čeprav sem tudi pred to vojno že branil živali, da bi jih primerjali z ljudmi. Tudi živali so Tvoja bitja. In obdaril si jih z drugačno količino pameti. S tolikšno, da bi, tudi če bi hotele, ne mogle z besedami ugrizniti človeka. Medtem ko ljudje zasajajo škrbasta zobala in socialne proteze ljudem v srce in ga cefrajo kakor zlakoteni psi razpadajočo mrhovino.

Potem so se pa pogrebi vrstili tudi ponoči. Od že zdavnaj ni bilo več mogoče najti čez dan miru za najskrivnejši pokop. Granate so padale tudi na kraje, o katerih bi kdo utegnil pomisliti, da bi se dalo tam koga pokopati in da se bodo ljudje zbrali. Trupla so začeli zagrinjati z zemljo tudi brez pogreba. In brez hodže. In ponoči. Kakor je kdo mogel koga, ga je zagrnil z zemljo. To so delali v omamni krčevitosti. Bil sem urečen. Ni sem vedel, zakaj ljudje delajo to s tako strastjo.

Eni so vedeli.

Kar kmalu sem tudi jaz prišel do odgovora. Truplo ženske, ki je nihče ni poznal niti med tistimi, ki so skupaj z njo prišli na begu s Konjević-Polja, je nekaj dni razpadalo ob glavni ulici. Smrad je bil neznosen. Nobe-na reč ne zaudarja tako kakor mrtev človek. Zato so se ljudje, se mi zdi, najbolj bali zadaha svoje smrti v stanju navzočnosti pri vsesplošnem umiranju.

Potem so begunci začeli umirati od lakote. Oče je sinu jemal grizljaj izpred ust. In sin njemu.

Ob jutrih so odkrivali mrtve, ki jim niso mogli do živega ne snajperji ne granate ne avionska bombardiranja. Na njih so bili sledovi fizičnega boja. Storilci so morali biti iskreni prijatelji ali najbližja družina.

Drugače bi ne bili mogli sprejeti skupnega prenočevanja. V trenutku slabosti so si bržkone med seboj zaupali o skrivnem grizljaju živeža.

Edino smrt je gospodarila v mestu človeških prikazni. Vendar mene še ni premagala smrtna groza. Še ne. Nasprotno. Odvadil sem se hoje na pogrebe. Doumel sem, da je to navada, brez katere sem mirnejši. Še bolj zadovoljen pa bi bil, ko bi se ne bil med vojno navadil kajenja in pitja kave.

Dobro je bilo vsaj to, da sem se od vseh kartaških iger svoj čas poučil samo, kako se igra tablanet, pa sem še ta pravila pozabil. Približno sem znal tudi igro žandarjev in tolovajev. Ne. Pa je nisem. Sem jo, pa ne kot kartaško igro. To se ne igra s kartami. To je otroška igra brez kart. Eni so tolovaji, drugi žandarji in se lovijo. Igri s kartami smo rekli le žandar. Vendar se spominjam le, da žandar vse odnese. Vse drugo sem pozabil. Še tega ne vem, koliko se šteje križeva dvojka in ali se sploh kaj šteje razen kot navadna karta po številu. In ne vem, koliko dobiš za največ pobranih kart... V6.6(i40.9(e)77 T(8n13.8(a)-0d)-74(n)n26v-10)

Vendar ni dosti boljše niti s srednjeveško Srebrenico. Niti njena preteklost ni zadosti raziskana. Nekomu se ni mudilo. Ali se ni hotelo. To mesto je veliko mlajše kakor prejšnji dve izginuli. Vendar je bistveno. Štelo je celo štiriintrideset tisoč prebivalcev. In treba se je vprašati, kako je sploh moglo izginiti. Moralo je obviseti vsaj vprašanje, kje je moglo biti umeščeno tako veliko mesto, če je v zadnji Srebrenici pred to vojno, stisnjeni med hribi, moglo živeti komaj sedemkrat manj duš...

Argentarija je izginila.

Domavija je prešla.

Srednjeveška Srebrenica je obglavljena.

Umaknjene pa so tudi zadnje straže sodobne Srebrenice.

Bosanska Atlantida.

4.

Mene je doletelo, da moram sporočiti Sabriji Mehanoviću, da mu je padel sin Fehan.

Komandant bataljona Fadil mi je rekel:

"Kdo mu mora povedati. In sicer zato, da bo vedel, pa naj se tudi zaveda, da je zvedel od nas. Tak je osnovni red. Kdo bo, če ne misliš ti? In da veš, tak je moj ukaz. Nekdo mora. Drugi nimajo, ne vem, kako naj ti rečem, ko tako sam veš, kako je, nimajo tega poguma. Ne spravijo skupaj toliko junaštva, da mu povedo. Pa smo tehtali in sklenili, da se ti najmanj bojiš smrti."

Tako torej! Ravno mene je doletelo!? Mogoče zato, ker sem največkrat na pogrebih. Ampak zazdelo se mi je, kakor da sem si s tem pridobil tudi njihovo spoštovanje. Pravzaprav čutim, da se me zato tudi malo bojijo.

Če sem sploh kdaj kaj vedel, poznam tele svoje iz bataljona. O nekaterih sem prepričan, da jih ni strah smrti. Drvijo v smrt kakor otroci, ko se podijo po ulicah. Naskakujejo. Se ne umikajo. Ne bojijo se deset kilometrov sami oditi v četniško zaledje. Vračajo se iz akcij, v katerih jim je bila smrt bližja kot količkaj upanja, da preživijo. Vendar gre v tem primeru za drugačen strah pred smrtjo, za strah pred smrtjo, ki ne pripada nikomur od njih posamez. Bojijo se tuje smrti. Mogoče jih bolj spominja na lastno kakor takrat, ko sami nosijo glavo v torbi.

Premišljudem, ali naj zavrnem ukaz. Težje ga izpolnim, kakor da sem ne vem kako kaznovan za nepokorščino: Fehan je tretji Sabrijev sin, ki je padel s puško v roki.

Kaj smem jaz, ki sem živ, reči Sabriji?

Rešil me je sam Sabrija. Ko me je zagledal na svojem pragu, je sklonil glavo in spregovoril v tla:

"Vem, zakaj si prišel... Vstopi... Nisi ti kriv... Bog je tako namenil. Njim in meni..."

Molčala sva. Samo molčala.

Uro, uro in pol. Nisva niti zakašljala. Ni se slišalo, niti da dihava.

"Ti je kdo povedal pred menoj?" sem vprašal, ko sem vstal.

Pa je Sabrija dejal:

"Ko sem te zagledal, sem vedel."

"Rahmetullahu alejhi ve selem..." rečem. (Bog daj mir njegovi izmučeni duši...)

"Jah..." z onemoglim vzdihom odgovori stavec.

Pa ne, da sem že preveč podoben smrti? Kaj sem dobil njeno obličje? Jo je Sabrija Mehanović prepoznal po

meni? Ko sem odbran za njenega sla, kar preveč spominjam nanjo.

Ampak kako se je Sabriji Mehanoviću posrečilo vzdigniti se nad položaj? Od kod očetu taka moč?

To sem samo enkrat doživel v ranem otroštvu. Umrl je sin maminega ujca. Ne vem zakaj, vendar so moji vzeli tudi mene na pogreb v Zvornik. Ujec je zapustil pet hčerkic in bolešno, nezaposleno ženo. Ne vem, ali je najmlajša hčerkica sploh že shodila. Dve najstarejši, dvojčici, sta bili mogoče le kakšen razred ali dva pred menoj v šoli; v četrtem ali petem osemletke. Ves Zvornik je bil na pogrebu. Rajni je bil nenavadno spoštovan. Ampak ali so ljudje v taki množici prišli na pogreb na Kula-Grad, da izrazijo žalost za tistimi, ki jih zapuščata geometer Ahmet?

Od tedaj pa vse do te vojne nisem srečal večje količine bolečine.

Umirjen je bil edinole tisti, na katerega naj bi se zrušilo vse breme živih, Ahmetov oče Huseinbeg Borogovac, mator starec, visok in dostojanstven musliman, zmeraj s fesom, od obrednega umivanja prozornega obraza in krhkega telesa, izrabljenega v življenju.

"Bog je tako odločil!" je rekel z mirom, ki ga nisem mogel doumeti.

Nisem in nisem mogel dojeti njegove velike umirjenosti. Ni dopuščala niti trohice dvoumja, zato mi je pomagala, bolj kakor vsa verska preteklost moje rodovine in bolj kakor vsa komunistična antipropaganda islama, da sem o pravem času doumel neizpodbitnost Božjega bivanja in njegove tehtnosti.

Pozneje, ob mladostnih skušnjavah, sem se kar pogosto v mislih ukvarjal z umirjenostjo Huseinbega

Borogovca in pri tem se mi je oglašala heretična misel, da je moral biti starec tako zdelan z grozo pred lastno smrtjo, da se je vsa izvila nad njegovo izhlapelostjo in da morejo biti tako umirjeni le stari ljudje, sprijaznjeni s telesno dotrajanostjo.

Minilo je kakšnih petnajst let, ko je umrl tudi moj oče in na pogrebu je bil tudi stari Huseinbeg Borogovac.

Posrečilo se mu je, da je vse vnuke pripeljal k poštemu kruhu. Nobena od vnukinj ni ostala brez fakultetne diplome. In nobena se ni poročila z nevernikom. In tudi njihova mati, njegova snaha, se ni znova omožila.

Starci imajo več časa, da se približajo spoznanju resnice. Vendar njihove vere v Boga nikakor ni treba pripisovati strahu spričo približevanja trenutka neizogibne smrti in končne sprijaznjenosti z izpolnitvijo lastne usode.

5.

Tudi če bi mi kdo držal puško na sencu in mi grozil, da bo streljal, če se ne spomnim popolnega imena Namika Črnega, ne vem, kako mu je ime. Sicer pa take ljudi po navadi predstavljamo le s priimki; bil je nogometaš. Ko je igral v srebreniškem *Guberju*, so mu rekli Namik Črni. Pa ni bil zamolke polti. Tudi barvo las je imel kakor večina Bošnjakov. Tako nikakršno. Nedoločljivo. Mogoče pepelnato sivo. Niti ne vem, ali mu je bilo ime Namik.

Ko je prestopil v prvoligaški klub, je bil o njem članek v časopisju in so po Srebrenici na vsa usta spregovorili o njem. Tako bi bil lahko zvedel njegovo pravo ime in ugotovil, kako se piše. Vendar nisem imel navade, da bi prebiral športne rubrike. Bil sem strasten

navijač *Guberja*, ta pa je prišel na časopisne stolpce samo takrat, ko se je uvrstil v polfinale za pokal Jugoslavije in je izgubil v igri z mostarskim *Veležem* v Srebrenici, potem ko je prej, v četrtfinalu, sam izločil *Budučnost* v samem Titogradu. Niti takrat nisem spremenil svoje navade glede branja tiska. Športne strani sem vselej gladko preskočil.

Medtem ko je bila Srebrenica v nogometnem transu in sem tiste dni komaj prišel do svojih listov, sem vedel, da bo nogometni klub *Guber* zaradi tega uspeha nazadoval. O tem sem govoril v kavarni ali na ulici, kadar se je na primer zbrala gruča navijačev strokovnjakov in so začeli rešetati nogometno politiko. In se nisem imel za pametnega, ko sem to napovedal. Glede tega se človek kratko malo ni mogel zmotiti. Vendar sem še največ so-meščanskih pohval svoji pameti dobil ravno na ta račun. Še posebej so se čudili, kako da sem tako natančno ocenil, ker so vedeli, da športnih poročil ne berem. Vedeli so tudi, da nisem odpotoval na tekmo v Titograd, na tekmo z *Veležem* pa sem prišel samo zato, da bi v očeh pravih navijačev ne bil največji čudak v mestu. Tudi skrajni posebneži in tisti, ki se še nikoli niso pokazali na nogometnem igrišču, so prišli gledat, kako Srebrenica premaguje Mostar. Mostarci so zmagali, višjerazredni, prvoligaški in drugoligaški klubi so pa razgrabili naše igralce. Nihče se s tem ni posebej okrepil, saj se noben igralec iz Srebrenice ni posebej odlikoval v novem klubu, *Guber* pa je bil – kakor sem o pravem času napovedal – drastično oslavljen in si po tistem ni nikoli več opomogel.

Odšel je tudi Namik Črni.

6.

Četniki iz Bratunca so se s posebnim veseljem lotili ubijanja Namika Črnega. Sklicali so miting pred preostalimi živimi Bošnjaki na glavnem trgu.

Niso mogli preboleti, da se jim ni posrečilo izzvati začetka vojne v tem mestecu. Poskušali so vsaj trikrat: z razglasitvijo srbske ogroženosti, s privedbo vojske iz Srbije, da se je postavila proti ljudem, ki so iz Vojnega odseka odnesli seznam vojaških obveznikov, in z zahrbtnim ubojem iz zasede dveh mladih Bošnjakov v Kravici.

Zadnje žive Bošnjake iz Bratunca je namesto govornic in parol čakalo, da so gledali, kako umira Namik Črni. S tem so četniki od besed prešli na hudodelstva. Izvrševali so jih. Pobijanja v Bratuncu so se lotili takoj po napadu na Bijeljino.

Pa niso mogli niti brez govornice. S tribune na trgu je zagrmel razglas, kakor je s tega kraja odmevalo, ko so isti ljudje, zdaj organizatorji umora Namika Črnega – navsezadnje po nacionalnem ključu brez navzočih večinskih Bošnjakov – svoj čas pričakali vaške, občinske, republiške in zvezne štafete mladosti, s katerimi so izkazovali svojo ljubezen in vdanost velikemu voditelju. Samo da ob tej priložnosti niso vpili *Živel tovariš Tito*. Vendar so vzklikali, naj še dolgo živi njegova Jugoslovanska ljudska armada, s katere orožjem je bilo nesebično in na debelo pobitih že na desetisoče tistih, ki so bili poučeni, da lahko slepo zaupajo v Titovo vojsko.

Govorili so:

”Nihče naj ne odide! Imamo važno sporočilo! Potem ko vam je bilo omogočeno videti, kako končujejo izdajalci, vas srbska komanda obvešča, da bomo jutri

pripravili pokop in s tem izkazali dejanje milosti vam, ki še niste izdali srbskega naroda. Obenem vam zaradi vaše osebne varnosti sporočamo, da ne bo več veljala današnja pravica do neskrajšane prepovedi izhoda. Hišni pripor velja še naprej. Sami bomo poskrbeli za pokop in za udeležence pogrebnega sprevoda. Pozneje vas bomo obvestili, kdaj in na katerem programu ene od srbskih televizij boste lahko videli poročilo o pokopu..." je razpotegoval govornik in se pri tem zapletal pri besedah, potem ga je pa eden od oparadenih na tribuni potegnil za rokav in mu nekaj zašepetal. In skoz mikrofon je zabobnelo:

"Halo, poslušajte mojo komando! Moja komanda je izvršna: Razhod!"

Bošnjaki so s trga odhajali v spremstvu oboroženih stražarjev, ki so stopali po taktu razlegajočega se *Marša na Drino*.

7.

Danes sem se prvič srečal s komandantom Srebrenice.

Neverjetno se mi zdi, da ima ta legenda manj kakor petindvajset let.

Mislil sem, da je za nastanek legende potrebnih več kakor petindvajset let.

Ta legenda je mladenič. Toliko da ni še golobrad. Ima gosto, precej dolgo brado, po zgledu mudžahidov. V vojno je stopil triindvajsetleten.

Obenem ga tudi nimajo radi. S tem se legenda ne zmanjša, temveč se pogloblja njena skrivnost.

Ko bi imel kos belega papirja, in sicer manjši, kakor je potreben, da bi mogel vanj zaviti stare copate, ki sem jih kupil od pripadnika Unproforja in jih dobil zavite v

list časopisa, na katerem je bilo besedilo o vzrokih padca svobodnega teritorija v severovzhodni Bosni – kakor da sem ga sam napisal – bi ga bil iz obkoljene in na smrt obsojene Srebrenice poslal Bošnjakom. Med tremi glavnimi vprašanji, saj bi jih več ne moglo priti na toliko prostora, bi jim napisal: *Mi smo zgodovinski narod, ki bo s to vojno, katere se udeležujemo, izpolnil zadnji pogoj preraščanja v nacijo, če bomo znali ohraniti svoje junake iz te vojne. Je kdaj živel Mujo Hrnjica ali ne? Ta Ličan je tako ali tako z dodanim vzdevkom imenovan Budalin. Še bolj vprašljivo je stvarno ravnanje Alije Đerzeleza. Glede Huseinbega Gradaščevića smo pa dovolili, da v njegovem rodnem Gradačcu pakirajo žganje, imenovano z njegovim častnim vzdevkom Zmaj od Bosne, kakor smo popustili tudi sami pred seboj in se učeno pregovarjali, ali je bilo za Bosno smotrnejše njegovo junaštvo kakor izdaja, ki jo je zagrešil Alipaša Rizvanbegović. Kakor so nam prepovedali tudi domače spomine o bošnjaškem junaštvu v prvi svetovni vojni... Vendar so matere v drugi polovici tega stoletja rojevale sinove, ki so ob koncu stoletja, v tej vojni, zrasli v nesporne bošnjaške junake. Ko bi jih ne bilo, bi ne bilo Bosne. Ampak tudi tisto, kar bo ostalo od Bosne, upam, da ne bo Bosna brez posluha za spomin, navajena na pozabo in izkopavanje oči najboljšim med nami, ki jim je bilo usojeno, da ostanejo živi. Bojim se, da je samo smrt mogla rešiti junake v tej vojni od večstoletne bošnjaške odvajenosti na pravico, da imajo svoje junake...*

Ampak če bi bilo na papirju še kaj prostora in bi poskušal to misel poudariti ob enem od treh bistvenih vprašanj bošnjaškega obstanka, ne verjamem, da bi bil pripadnik vojske Združenih narodov pripravljen vzeti nazaj svojo raztrgano obutev, še če bi mu jo podaril, še posebej pa ne, da bi moje sporočilo poslal po svetu,

ravno tako pa tudi dvomim, da bi ga sploh kdo imel za bistveno.

Za tega mladeniča me je strah. Kaj vse bodo govorili, da je storil in da ni storil in da bi bil moral storiti, pri tem pa pozabljali na njegovo mladost in da je storil veliko veliko več, kakor si je sploh mogoče misliti.

Oprostite mi, bratje Bošnjaki, vendar so redki v Bosni vrnili četnikom več kakor on. In sicer sta samo tako zmeren odpor Bosne v taki vojni in občutek Srba, da mu je Bošnjak pokazal, da se ga niti malo ne boji, dosegla, da je četnik začel izgubljati vojno in da je sprejel mir. Vsak drug razlog bi bil zgodovinska samoprevara, generacije, ki prihajajo, pa ne smejo sprejeti takega varanja.

Ne bojim se, ker nič več nimajo radi tega mladeniča. Bojim se, da se bo legenda podrla z neumnostmi, ki jih je mogoče oceniti kot legendarne, vendar jih oči vpijajo brez premissljevanja.

Nekega dne je organiziral konjske dirke. Srebreničani jih imajo radi. Tudi bikoborbe. Ravno tako kakor tudi Bošnjaki, ki branijo Bosno na popolnoma nasprotnem koncu, v zahodni Bosni, Krajišniki. Edinole za konjske dirke in boje bikov se je v miru isti dan utegnulo zbrati toliko ljudi, kolikor jih je zdaj, v tej vojni, v Srebrenici iz dneva v dan.

Mogoče se je negolobradi mladi komandant Srebrenice domislil tudi stare krilatice – ki je morala veljati tudi v nekdanji Srebrenici ob njenem rimskem času – da si ljudje želijo kruha in iger, zato je ljudem, ki so ostali celo brez kruha, privoščil vsaj igre.

Nejevoljo je povzročilo to, ker je v eni od dirk zmagal njegov konj. In ker je komandant s sladkorjem

nagradil svojega konja. Podobno so ravnali tudi drugi lastniki. Bržkone so bili s kocko sladkorja počaščeni tudi konji, ki niso zmagali. Kakšne bi bile sicer brez tega konjske dirke?! Vendar se je razširila zgodba, da je samo komandantov konj dobil sladkor. Da je pojedel več sladkorja, kakor so ga med vojno videle vse srebreniške babice, ki si niso mogle življenja zamisliti brez kave.

V enciklopediji piše, da konjski organizem ne prene se več kakor deset gramov sladkorja na dan in da prav gotovo ne bi mogel zdržati, da ni toliko sladkorja pojedel vsak dan v enem mesecu.

Ne vem, koliko gramov ima kocka sladkorja!

8.

Bil sem v strelskem jarku, v prvi črti proti Glogovi, ko je prišel Namik Črni. Bil sem sam. Šlo je za bolj simuliran rov. Četnikov ni bilo v bližini. Dva soborca sta odšla malo stikat po vasi, tudi bolj opustošeni kakor kateri si že bodi drug bošnjaški kraj. Ni bilo potrebe, da bi tekal po jarku in slepil sovražnika z občasnim streljavkanjem z raznih položajev. Glogovo so najprej požgali in potem do tal porušili že v miru razvpiti četniki iz Kravice, že v prvi polovici leta tisoč devetsto dvaindevetdeset, ker so se bržkone bali, da se jim sicer mogoče izmuzne iz rok, in ne vem, ali je bilo kje iz kakšne druge vasi pobitih več ljudi kakor Glogovljanov. Mi smo prazno vas prevzeli v začetku sledečega leta.

Namik Črni se je znašel v Glogovi, kakor da je zrasel iz tal.

Nisem bil preveč izčrpan. Počutil sem se standardno dobro in ni bilo vzroka, da bi si mencial oči. Prizor pa je

bil nerealen: sredi travnika, iz ozadja nikogršnje zemlje, od druge strani pobite bošnjaške vasi, je naravnost proti meni stopal Namik Črni.

Ujeli so ga v rodnem Bratuncu. Pravzaprav so ga zajeli v stanovanju. Niso ga zalotili s kom, da bi se moglo reči, da je deloval kompromitirajoče po merilih tamkajšnjih Srbov. Nobene povezave ni imel z nikomer, ne s politiko ne z džamijo, z ničimer drugim, le z nogometom. *Aha, so rekli. Pa imamo nekoga, ki ne bo mogel reči, da ni nekriv.* In v navzočnosti preostalih živih Bošnjakov iz Bratunca so ga razsekali na kose na glavnem trgu. Vendar so ga javno pokopali; kakor je bilo tudi napovedano po predstavi z njegovo javno usmrtitvijo. V zvezi s tem so izoblikovali celo poseben organizacijski odbor. Nekaj oficirjev Jugoslovanske ljudske armade, ki so posebej v ta namen prišli iz Knina, je hotelo videti, kakšen je muslimanski pokop, v Bratuncu pa se je ravno takrat znašla tudi tuja televizijska ekipa in Jovan Glavonjić, novo imenovani domači dopisnik televizije Novi Sad, je imel nalogo, da na poseben način poroča *o tem dogodku, kot primeru naklonjenega gledanja uradnih srbskih oblasti na ohranjanje tradicionalnih fundamentalističnih navad v srcu civilne Evrope, samo da bi mogli pridobiti brate muslimane za sožitje v miru.* Ker je bila naloga televizijskega dopisnika po vojnem programu tudi to, da opravlja mirnodobne posle animatorja kulture na Ljudski univerzi, je bilo ukazano, naj sam poskrbi in angažira preostale člane nekdanje amaterske gledališke sekcije. Izdan je bil tudi nalog Rdečemu križu, naj dopisnik dobi tristo potrdil z žigom o dodelitvi dodatnega paketa Unhacerja državljanom, ki so pripravljene – kot statisti – odigrati žalujoče muslimane.

Izkušnemu snemalcu tuje televizijske ekipe se je zdelo nenavadno, kako da se duhovnik v opravi muslimanskega verskega voditelja ne more vzdržati napadov smeha in kako da preveč maha z rokami. Na to je opozoril svojega kolega novinarja. Izkušeni svetovni reporter je poprosil za pojasnilo. Odgovorili so mu in obelodanili pikantni podatek, da gre za muslimansko sekto, katere obredi so nekoliko drugačni, kar je bilo videti tudi po pogrebnem sprevodu, v katerem so bile tudi "Bošnjanke" v črnem.

Podrobnost o velikem številu srbskih vdov, prijavljenih za statiranje zaradi dodatnega humanitarnega paketa, je krajevni dopisnik svojim gledalcem razložil s tem, da se je sožitje s preostalimi, lojalnimi muslimani tako razmahnilo, da se je tudi *mati nogometša* (rekel je: *fudbalerja*), ki je umrl naravne smrti, oblekla v črnino, ko je videla, da so na tradicionalni muslimanski pogrebni sprevod prišle tudi številne žalujoče matere padlih branilcev srbstva. Sekvenca o takem zmagoslavju bratstva in edinstva po njegovem popolnem polomu na ozemlju nekdanje Bosne in Hercegovine je bila ilustrirana z na hitro približanim obrazom objokane starke v črnini, posnete v teh dneh na enem od številnih srbskih pogrebov.

Na zaslonih televizorjev po svetu je prispevek o pokopu v Bratuncu trajal petnajst sekund ali toliko kakor filmska ilustracija nekega pogreba v Čečeniji, dopisnik Televizije Novi Sad pa je bil pohvaljen, pa tudi grajan, ker se na njegovem krajevnem filmskem gradivu ne vidijo *romantični nagrobni spomeniki muslimanov iz Bosne*. Seveda je ostro protestiral, misleč, da bi moralo biti odgovornim na nekdanji pokrajinski televiziji dobro znano, da je bilo muslimansko pokopališče v Bratuncu med

prvimi popolnoma uničeno, medtem ko so v sosednjem mestu Vlasenici že 21. avgusta 1992 do tal podrli prvo džamijo v Bosni.

Vendar je bilo tudi nekaj objektivnih prič o smrti in pokopu Namika Črnega. Prihajali so v Srebrenico. Neodvisno drug od drugega so glede istih podrobnosti potrdili, da je bil v resnici razkosan in v kosih pokopan. Njihove izpovedi so potem, ko so se ne živi ne mrtvi prikopali do svobode v Srebrenici, posebej pripovedovali naprej v tem mestu, ker je šlo za drago osebo nekdanjega nogometaša *Guberja*.

In zdaj ti gre taisti Namik Črni po nikogršnji zemlji iz stare bošnjaške vasi Glogova. Gre naravnost proti meni, ko sem sam v rovu, dobro krit, in skoz muho polavtomatske puške tehtam, ali je to v resnici on, in se ščipam v lica, da bi ugotovil, ali sem v strelskem jarku nemara zaspal.

"Ne moreš si niti misliti, kako mi je ljubo, da si živ!" zakličem in mu s tem izrazim zadovoljnost zaradi najinega srečanja.

"Tudi jaz se čudim in se ravno tako veselim tebe!" mi odgovori Namik Črni.

"Ne šalim se. V resnici sem vesel. Veliko so pripovedovali o tebi. Pripovedovali so, kako so gledali, ko so te tudi mrtvega še naprej ubijali. Številni so pripovedovali o morbidnostih s tvojim pogrebom..."

"Vem, vem..." reče Namik Črni. "Vse mogoče se pripoveduje v tej vojni. Bilo je vse mogoče, pa tudi o vsem mogočem govorijo. Pa še to ni zadosti, da bi bilo mogoče zares opisati to vojno. Tako je tudi z mojo smrtjo. Mene pa je zadelo tudi tvoje dolgo umiranje. Še posebej, ko so se lotili tvojega mučenja ob dolgih zasliševanjih!"

"Zasliševanjih?!" se začudim, pod dolgim umiranjem pa razumem svoje bivanje v Srebrenici.

"Veš, zasliševanja so hujša od smrti. Še posebej, ko te zaslišujejo tvoji. Sicer pa je to najbolje znano nama dvema."

"Vem, vem..." rečem in se kisko nasmehnem. "Razumem te. Srebrenica dolgo umira v svobodi. In jaz s Srebrenico. Razumem, kaj hočeš reči."

"Ničesar ne razumeš. Moja smrt ni nič v primeri s tistim, kako je umrla Srebrenica. Vendar si preživel tudi to in si bil strt šele zaradi zasliševanj."

"Da nisi pomešal časa in prostora?! Ali pa se mi le prikazuješ?! Ali pa si me zamenjal s kom drugim? In Srebrenico pomešal z Bratuncem, ki niti ni bil branjen z orožjem?"

"Živ sem, da ne morem biti bolj. Poznam te, kako bi ne poznal Merdža Dolgega?! Kar pa praviš o Bratuncu, je ista pesem. Naj bo Bratunac, naj bo Srebrenica..."

"Dobro..." rečem Namiku Črnemu. "Dobrodošel nam."

"Še sreča, da sem vas našel!"

"Dobrodošel nam... Moraš se odpočiti... Daj, sedi. Sedi... In nikar mi ne zameri, ker te ne bom mogel samega spustiti naprej v Srebrenico. Moral boš počakati, da se vrnejo moji soborci. Zdaj so v Glogovi. Vsak čas se morajo vrniti... Ti te pospremijo v Srebrenico..."

"Kaj tudi vi spremljate?" vpraša s tako izbuljenimi očmi, kakor jih še nisem videl. "Kaj naši tudi tukaj svoje spremljajo?!"

"Poglej, moraš me razumeti... Četniki na vse načine med nas vtihotaplajo svoje ljudi kot naše in potem oni obveščajo o vsem, kaj se dogaja v Srebrenici..."

"Ko bi bil umrl..." mi seže v besedo Namik Črni... "ko bi bil umrl, ne bi vedel, da tudi naši spremljajo svoje ljudi. Razen seveda, poglej, vem po sebi... Ko bi bil umrl..."

Soborca iz stražarske izmene sta me rešila blebetanja Namika Črnega. Mujo in Haso. Vrnila sta se iz potikanja po Glogovi. Komaj sem čakal, da jima izročim Namika Črnega.

"Odpeljita ga..." sem rekel. "Odpeljita ga na komando divizije. In lepo se obnašajta. Vse mogoče je moral doživeti. Blodi. Blede se mu. Ni več pri sebi... Poskrbita, da bo deležen kar najbolj človeškega ravnanja... Vem... Vse mogoče nam podtikajo... Skoraj neverjetno je, da so tudi tega vtihotapili... Saj ga poznata, gotovo poznata Namika Črnega?"

"Kaj bi ne poznala Namika Črnega?!" sta se strmeč začudila Haso in Mujo.

9.

Na komandi divizije sem proti večeru, potem ko sem dočakal zameno v Glogovu, brž ko sem se vrnil v Srebrenico in pogledal v knjigo protokolov, ugotovil, da jim je bil danes izročen Namik Črni.

Tudi divizijski protokolist je uporabil le nepopolno ime: Namik Črni.

V pripisu je rečeno, da se je predal vojaku Merdžanu Đoziću na liniji v Glogovi.

Imel sem potrdilo, da se mi ni zmešalo!

Bolje je prenašati tudi vse zmedarije, ki mi jih je nagovoril Namik Črni in kar jih povzroča njegov prihod, kakor pa živeti z občutkom, da se mi je v taki vojni še zmešalo.

Pa vendar, vse zaman. Misel nanj mi je bila še naprej za petami.

Njega pa ni bilo. Kakor se mi je v strelskem jarku zdelo, kakor da je zrasel iz tal onkraj Glogove, tako je tudi izginil v Srebrenici.

10.

Prišel je prvi konvoj s humanitarno pomočjo. Bolj je bil podoben atrakciji, kakor čudo z drugega sveta, kakor kot kaj koristnega. Vse, kar so pripeljali živeža, smo razgrabili že na kamionih. Niti zrno soli ni šlo v nič.

Kako se surovo igram z besedami: soli ni bilo, niti zrna, niti praška...

11.

Namik Črni pa me je še naprej peganjal. Misel nanj. Ni ga bilo in jaz sem odšel za njegovo sledjo in sprevideval, da sem se – ko sem našel zapis o njegovi izročitvi na komandi divizije – prezgodaj razveselil. Vsi podatki, ki jih noro ugotavljam, kažejo, da sem se zmotil.

12.

Iz Žepe prinašajo humanitarno pomoč in jo preprodajajo po Srebrenici. Žepljaki so se znašli. Prijavili so več ljudi, kakor jih je v Žepi.

Preprodajajo tudi cigarete. Te niso vključene v humanitarno pomoč. Srbi bi za dinarje prodali tudi lastnega očeta. Še prav posebej za nemške marke. Cigarete prodajajo tudi Žepljakom.